

POSEBNA IZDANJA

Knjiga 13

Izdavač:

Institut za istoriju, Sarajevo

Suizdavači:

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Zentrum zur Erforschung deutscher Geschichte und Kultur
in Südosteuropa an der Universität Tübingen

Za izdavače:

Dr. Husnija Kamberović

Dr. Jasna Turkalj

Dr. Carl Bethke

Glavni i odgovorni urednik:

Mr. Enes S. Omerović

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

323.15(497.5/.6=112.2)(082)
94(497.5/.6=112.2)(082)

NIJEMCI u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj -
nova istraživanja i perspektive : zbornik radova =
Die Deutschen in Bosnien und Herzegowina und
Kroatien - neue Forschungen und Perspektiven :
Konferenzbeiträge / [glavni i odgovorni urednik
Enes Omerović]. - Sarajevo : Institut za istoriju
; Zagreb : Hrvatski institut za povijest ;
Tübingen : Zentrum zur Erforschung deutscher
Geschichte und Kultur in Südosteuropa an der
Universität, 2015. - 441 str. : ilustr. ; 30 cm. -
(Posebna izdanja / Institut za istoriju, Sarajevo
; knj. 13)

Tekst na bos., hrv., srp. i njem. jeziku. -
Bibliografija i bilješke uz tekst.

ISBN 978-9958-649-24-0 (Institut za istoriju)

1. Up. sv. nasl.

COBISS.BH-ID 22442246

**NIJEMCI U BOSNI I HERCEGOVINI I HRVATSKOJ
- NOVA ISTRAŽIVANJA I PERSPEKTIVE**

ZBORNİK RADOVA

**DIE DEUTSCHEN IN BOSNIEN UND
HERZEGOWINA UND KROATIEN
- NEUE FORSCHUNGEN UND PERSPEKTIVEN**

KONFERENZBEITRÄGE

INSTITUT ZA ISTORIJU U SARAJEVU

Sarajevo, 2015.

AUSTROUGARSKA KOLONIZACIONA POLITIKA U BOSNI I HERCEGOVINI I PRVI NJEMAČKI DOSELJENICI*

Amila KASUMOVIĆ

Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Evropski utjecaj u Bosni i Hercegovini je postao osjetan nakon otvaranja konzulata evropskih sila. Za našu temu su od posebne važnosti austrijski i njemački interesi na ovom području. Austrija je svoj konzulat otvorila u Bosni 1808. godine.¹ Njeni interesi nisu bili samo političkog, nego i ekonomskog karaktera. Interesan je podatak da je već 50-ih godina austrijski konzul

* Pitanjem njemačkih kolonista u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave detaljno smo se bavili pri izradi naše magistarske radnje. S obzirom na ograničen prostor, ovdje ćemo predstaviti samo jedno pitanje izdvojeno iz kompleksne problematike vezane uz kolonizaciju.

¹ Francuski konzulat je radio svega nekoliko godina i uskoro je bio zatvoren zbog nepovoljnih političkih okolnosti za Francusku. Bio je ponovo otvoren sredinom XIX stoljeća. Austrijski konzulat je dijelio sličnu sudbinu. Prvi period djelovanja austrijskog konzulata, od 1808. do 1820. obilježen je velikim poteškoćama o kojima stalno izvještavaju konzuli Mittesser (1808-1811), Paulić (1811-1817) i Simbschen (1817-1820). Konzulat je ponovo otvoren 1850. godine. Za naš rad je interesantan podatak da je za prve tri godine postojanja Austrijskog konzulata kao konzularni pisar bio angažiran Nijemac Antun Wegheimer, koji je bio prinuđen da se povuče iz službe zbog starosti. O strukturi i poslovanju Austrijskog konzulata u Travniku (1808-1820) vidi: Ferdo Hauptmann, "Austrijski konzulat u Travniku", *Glasnik Arhiva i Društva arhivista Bosne i Hercegovine*, godina II, knjiga II, Sarajevo, 1962.

Atanasković u svojim povjerljivim izvještajima o prilikama u Bosni i Hercegovini, isticao sljedeće: „Poželjno bi bilo da se austrijski državljani nasele u Bosni, te da uvoz i izvoz vode u svoje ime, (...). Upadno je da austrijski državljani najudaljenijih zemalja i krajeva odgađaju sa naseljavanjem i trgovačkim pothvatima u ovoj neposrednoj susjednoj pokrajini.“²

Od sredine XIX stoljeća počinju se otvarati novi konzulati (Francuski, Britanski, Ruski i Talijanski). Posljednji je otvoren Pruski konzulat 1864. godine. Razlozi za otvaranje ovog konzulata nisu bili usko vezani za trgovačke interese Pruske koliko za njezinu želju da se na ovom području proširi protestantska propaganda.³

Međutim, iako je njemački konzul Blau uživao ugled u bosanskohercegovačkom društvu, njemački utjecaj u Bosni će posebno biti osjetan tek od 70-ih godina XIX stoljeća, i to zahvaljujući trapistima.⁴

Situacija se značajno promijenila nakon velike istočne krize 1875-1878. godine. Pitanje Balkana pokušalo se riješiti Berlinskim kongresom (13. juna - 13. jula 1878. godine), koji je imao za cilj revidiranje odrednica Sanstefanskog

² Rudolf Zaplata, „Privredne prilike BiH polovinom devetnaestog vijeka (Iz povjerljive arhive austrijskog generalnog konzula u Sarajevu)“, *Glasnik Zemaljskog muzeja u BiH*, XLV, 1933, 2, 90.

³ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1861-1869*, Orašje 2005, 254-255.

⁴ Jedan od njihovih predstavnika je 1869. godine došao u Bosnu. Odsjeo je kod austrijskog konzula kapetana Draganića, koji mu je obećao pomoći pri kupovini zemlje kod Banje Luke. Kupovina je uspješno okončana tri mjeseca kasnije, a na kupljenu zemlju se naselilo četiri do pet trapista. U aprilu je kupljeno 5000 jutara zemlje za 5000 dukata na lijevoj obali Vrbasa, od izvjesnog Jusufage Šibića, koji se u međuvremenu predomislio. Nova zemlja je kupljena od Tome Radulovića, također kraj Banje Luke. *Zastava*, br. 51 od 30. IV 1869, i br. 81 od 11. VII 1869, u: „*Zastava o Bosni i Hercegovini*, izbor i redakcija Hamdija Kapidžić, Sarajevo 1953, 189. i 236. Osnivačem i glavnim paterom trapista u Bosni smatra se Franz Pfanner, koji je u Bosnu došao s nekoliko članova nove zajednice. Od prvobitne kolibice u kojoj su živjeli proizašao je samostan s popratnim objektima. Franz Pfanner je došao iz njemačkog manastira „Mariawald“ kod Heimbacha. Tamo je 1864. godine položio svećenički zavjet, a nakon toga je putovao po Mađarskoj i Hrvatskoj. Nakon što mu Hrvatski sabor nije htio odobriti stalni boravak u Hrvatskoj, dolazi u Bosnu gdje, uz poteškoće, osniva manastir Marija Zvijezda (Maria Stern, Maria Stella). Rudolf Zaplata, „Trapisti kod Banja Luke“, *Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva*, Beograd, 1934, 913-914.

mirovnog ugovora. Članom 25 određena je sudbina Bosne i Hercegovine koju je trebala okupirati Austro-Ugarska.⁵ Budući da je Austrija pokazivala svoje aspiracije prema ovoj zemlji s izuzetnim prirodnim bogatstvima od početka XIX stoljeća, ovakva odluka Berlinskog kongresa je bila očekivana. Ideja konzula Atanaskovića o naseljavanju ovih krajeva je mogla konačno zaživjeti.

Incijative za doseljavanje u Bosnu i Hercegovinu

Ideja da se otpočne sa naseljavanjem pokrajina, koje je Monarhija tek trebala okupirati, javila se netom nakon Berlinskog kongresa. U Zagrebu je, u julu 1878. godine, izašao „Proglas i poziv za iseljavanje prema Bosni“.⁶ Poziv se mogao činiti jako interesantnim ljudima koji su imali određeni kapital, neovisno o tome čime su se bavili i šta je bilo njihovo zanimanje. Međutim, okolnost da se u pozivu posebno isticala činjenica kako u Bosni ima dosta obradive zemlje direktno je utjecala da se interesovanje za ovo područje javi kod zemljoradnika.⁷ Spomenuti poziv je sastavila Generalna agencija za iseljavanje prema Bosni i Hercegovini, koja je imala svoja zastupstva u Sarajevu, Mostaru, Banjoj Luci, Travniku i još nekim bosanskohercegovačkim gradovima. Zainteresirani za naseljavanje za informacije su se mogli obratiti određenim ljudima u zemlji u kojoj su trenutačno nastanjeni, ali su za agitaciju bili zaduženi i zaposlenici spomenute agencije.⁸

⁵ Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH od 1878-1914*, II izdanje, Sarajevo 1997, 15.

⁶ Abel Lukšić, *Bosnien und die Herzegovina. Kurzgefasste Darstellung aller geographischen, volkswirtschaftlichen und socialen Verhältnisse dieser Länder*, Prag 1878, 115

⁷ „Landwirthen zur Kenntniss, dass über eine halbe Million Joche Acker- und Wiesen- Land in den fruchtbarsten Ebenen in beliebigen parzellen sehr billig gepachtet werden können und dass viele bosnische Gross-Grundbesitzer (Beg's) bereit sind, einen grossen Theil ihres Grundbesitzes sehr preiswürdig zu verkaufen. Isto, 117.

⁸ U Zagrebu je kao agent djelovao izvjesni Saks. Đorđe Mikić, „O kolonizaciji stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave“, u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo, 1990, 184. Međutim, teško je dokučiti u kakvom odnosu su stajale spomenuta agencija i uprava u Bosni. Zemaljskoj vladi su se u prvim godinama kolonizacije javljali različiti ljudi iz Monarhije nudeći svoje usluge

Poticaji za naseljavanje su dolazili i iz Bosne i Hercegovine. Kako se krajem 1878. i početkom 1879. godine pojavilo više brošura koje su opisivale prilike u Bosni i Hercegovini, to je Nijemac Franz Pfanner, pater samostana trapista (Maria Stern) iz Delibašinoć Sela, također napisao jedan članak o Bosni. Taj članak je izašao u jesenjem izdanju časopisa „Christlichen Pilgers“,⁹ a potom je štampan kao posebna brošura koju je po Njemačkoj djelilo društvo Sv. Boromeus. Nakon publikovanja brošure, odmah se javio manji broj zainteresiranih za iseljavanje u Bosnu. Oni su se obratili pateru Franzu za više informacija budući da su bili gorljivi zagovornici iseljavanja iz Essena. On ih je obavijestio da u Bosnu može doći oko 20 obitelji s kapitalom od 1000 maraka.¹⁰

Međutim, ubrzo nakon okupacije javnost nije bila upoznata sa stavom službene austrougarske uprave prema pitanju kolonizacije. Ne može se reći da se radilo o pomanjkanju iskustva budući da je dvojna monarhija baštinila iskustva austrijske vlasti kada je u pitanju kolonizacija Nijemaca u Srijemu, Banatu, Baranji i Slavoniji u XVIII i XIX stoljeću.¹¹

posrednika u pregovorima između Vlade i kolonista. Posrednici su mogli imati ozbiljan nastup nudeći Vladi različite elaborate o naseljavanju stranaca u Bosni i Hercegovini. Neki su bili obični avanturisti i vremenom bi se ispostavilo da imaju kriminalni dosije. Tako je Zemaljska vlada za Georga Plakalba iz Beča utvrdila da je dotični dobro poznat tamošnjoj policijskoj direkciji, te da je na ime kolonizacije iz državne kase podigao veliki zajam. Arhiv Bosne i Hercegovine (Dalje: ABiH), Zajedničko ministarstvo finansija (Dalje: ZMF), 1880, br. 7665, (Zemaljska vlada-Zajedničkom ministarstvu finansija, 30. april 1880). On je još u ljeto 1878. godine sastavio elaborat koji se bavio pitanjem kolonizacije okupiranog područja. ABiH, ZMF, 1878, br. 2 (Elaborat u prilogu). Takvih je elaborata bilo dosta 1878. godine. Kao primjer pogledati i ABiH, ZMF, 1878, br. 118 i br. 16.

⁹ Fritz Hoffmann, *Das Schicksal der Bosniendeutschen in 100 Jahren von 1878-1978*, 1982, 21; J. Heimfelsen, *Die Deutschen Kolonien in Bosnien*, Sarajevo 1911, 58. O Bosni se i prije ovoga pisalo u austrijskim i njemačkim novinama. Međutim, te članke su pisali ljudi koji nisu ni bili u Bosni i nisu tako dobro poznavali zemlju kao pater Pfanner. Friedrich G. Lamers, *65 Jahre Kolonie in Bosnien in Jugoslawien*, 1970, 20.

¹⁰ Pater ih je obavijestio da u Bosnu može doći 20 porodica. Rudolf Zaplata, „Postanak njemačkih naseobina kod Banje Luke“, u: *Glasnik Jugoslovenskog profesorskog društva*, Beograd, 1934, 921.

¹¹ Georg Wild smatra da ova kolonizacija uopće nije bila tako velikih razmjera i da se ne može uporediti s nekim drugim naseljeničkim pokretima u Evropi. Georg Wild, *Deutsche Siedlungen in Syrmien, Slawonien und in Bosnien*, München, 1971, 151.

U historiografiji postoje prilično usaglašeni stavovi oko uloge Zajedničkog ministarstva finansija i Zemaljske vlade u kolonizaciji.¹² Neki poslanici u bosanskohercegovačkom Saboru smatrali su da se vlada dvoumila treba li jednostavno samo dopustiti doseljavanje stranih kolonista ili ih još treba na to i podsticati.¹³

Smatramo da je nova uprava, prije svega, bila jako oprezna kada je kolonizacija u pitanju i nije htjela zauzeti nikakav stav prije nego se ne pronadu odgovori na određena pitanja. Arhivska građa iz 1879. i 1880. godine jasno nam predočava spremnost austrougarskih vlasti da izvrše prvo nužne predradnje kako bi se ustanovilo da li je naseljavanje stranaca moguće. Te radnje su podrazumijevale sljedeća ispitivanja: konfiguracija terena, bonitet zemlje, sastav stanovništva, status pojedinih zemljišnih površina. Zemaljska vlada je izdala naredenje Okružnoj oblasti u D. Tuzli da se ispita teren još u septembru 1879. godine. Naredbu je trebalo dalje prosljediti nižim tijelima uprave.¹⁴ Izvještaji su stigli iz Vlasenice, Orašja, Maglaja, Gradačca, same D. Tuzle i Zvornika, dok kotarska vlast u Bijeljini nije uspjela izvršiti zadatak. Svi izvještaji su sugerirali da u kraju koji je bio predmetom istraživanja ne postoje krupni

¹² Kod Hauptmanna nailazimo na stav da je odnos Zajedničkog ministarstva finansija i Zemaljske vlade prema kolonizaciji bio nedefiniran, nejasan i često kontradiktoran, te da su na doseljavanje stranaca nekada gledali blagonaklono, nekada su to prešućivali, a neke grupe i odbijali. Ferdo Hauptmann, „Reguliranje zemljišnog posjeda u BiH i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austrougarske vladavine“, *Godišnjak Društva istoričara*, XVI, Sarajevo 1965, 157-159. Hofmann smatra da je kolonizacija bila veoma sumnjiva i neplanski izvedena. Tako se ponovo dolazi do stava da vlast nije bila spremna ili zainteresirana točno utvrditi modalitete kolonizacije. F. Hoffmann, *Das Schicksal der Bosniendeutschen*, 56. Prema Heimfelsenovim navodima; vlast je obično bila indolentna i indiferentna prema kolonistima. J. Heimfelsen, *Die Deutschen Kolonien in Bosnien*, 78.

¹³ *Stenografski izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora* godine 1912/1913. i prilozi, III zasjedanje, Sarajevo, 1913, 340. Iстина, Grdić se ovom prilikom koristio službenim Izvještajem o upravi Bosnom i Hercegovinom iz 1906. godine, u kojem ovakva informacija postoji, ali je to informacija vlasti prema vani, prema javnosti, koja nikada nije bila spremna prihvatiti i blagonaklono gledati na eksternu kolonizaciju, te se stvarna uloga vlasti u tom procesu trebala predstaviti „u rukavicama“.

¹⁴ ABiH, Zemaljska vlada Sarajevo (Dalje: ZVS), 1879, š. 29420, (Kotarski predstojnik Rajković iz Gradačca okružnoj oblasti u Tuzli, 29. oktobar 1879. godine).

zemljoposjednici koji bi svoju zemlju prodali ili dali u zakup¹⁵, te da ukoliko bi se i našli oni koji su zainteresirani za prodaju, istu je nemoguće izvesti jer nisu sređeni odnosi između zemljoposjednika i zakupnika.¹⁶ To je bio jedan od ključnih problema s kojim se odmah suočila Zemaljska vlast - neriješeno agrarno pitanje.¹⁷ Izvještaji s terena su ukazivali na to da je, sve dok se ne riješe agrarni odnosi, provedba kolonizacije bezuspješna.¹⁸ Samim tim, ni Zemaljska vlada nije htjela "srljati" u tako veliki projekat koji je trebalo odgoditi dok se ne izvrši premjeravanje tla i izradi katastar, što je predstavljalo dugotrajan i mukotrpan proces za austrougarsku vlast.¹⁹

Istraživanja koja je Zemaljska vlada poduzela na terenu i rezultati do kojih je tom prilikom došlo utjecali su na postepeno zaokruživanje stava u pogledu doseljavanja stranaca uz nijansiranje uvjeta pod kojima se to doseljavanje trebalo obavljati: bez izrade katastra nije se moglo ići sa koloniziranjem zemlje i privatnu kolonizaciju, ali se takvo što nije moglo spriječiti. O svemu je bilo obavješeno i Zajedničko ministarstvo finansija.²⁰ Tek je krajem 1880. i

¹⁵ ABiH, ZVS, 1879, br. 806 (Izvještaj iz Vlasenice upućen Okružnoj oblasti u D. Tuzli, 07. oktobra 1879. godine); ABiH, ZVS, 1879, br. 1125 (Kotarska uprava Orašje K.k. XIII pješadijskoj trupnoj diviziji kao okružnoj vlasti u D. Tuzli, 25. oktobar 1879)

¹⁶ ABiH, ZVS, 1879, br. 872 (Izvještaj iz Maglaja upućen ZV, 29. oktobar 1879. godine); ABiH, ZVS, 1879, br. 43-prijepis (Gradonačelnik D. Tuzle Kotarskoj oblasti u mjestu, 13. novembar 1879)

¹⁷ Vojvoda Württemberg je smatrao da, ukoliko se kolonizacija bude provodila na državnoj zemlji, agrarno pitanje onda prestaje biti goruće pitanje koje se treba što prije riješiti. ABiH, ZMF, 1880, br. 2760, (Zemaljska vlada-Zajedničkom ministarstvu finansija, 08. februar 1880)

¹⁸ ABiH, ZVS, 1879, br. 3479, (Izvještaj iz Zvornika upućen K.K. XIII pješadijskoj trupnoj divizijskoj komandi u D. Tuzli, 26. septembar 1879. godine); ZMF se obavezivalo još jedino na to da isposluje posebne cijene kod prijevoza useljenika i njihovih dobara. ABiH, ZMF, 1880, br. 5429, (Zajednički ministar finansija Szlavyyvojvodi Wilhelmu Württembergu, 11. august 1880)

¹⁹ ABiH, ZVS, 1882, br. 809/I, (Prijepis cirkulara Zemaljske vlade za BiH od 23. septembra 1882. godine koji se odnosi na nastanjivanje stranih iseljenika u ove provincije)

²⁰ ABiH, ZMF, 1880, br. 3803 (To se vidi iz priloženog Dahlenovog dopisa od 31. 1. 1880. godine zajedničkom ministru finansija, gdje se jasno kaže da Zemaljska vlada ne može voditi kolonizaciju ako nema povratnu informaciju od Zajedničkog ministarstva finansija o ovoj problematici).

početkom 1881. ovo ministarstvo odlučilo pokloniti svoje povjerenje Zemaljskoj vladi i opunomoćiti je za vođenje procesa kolonizacije. To ne znači da je Zajedničko ministarstvo finansija nije imalo određenu zadržku kada je riječ o finansijskoj strani ovog pitanja.²¹ Osim toga, Zemaljska vlada je pokazivala dobru volju da, ako već nije bila u mogućnosti finansijski pomagati kolonizaciju, onda bar pruži moralnu potporu doseljenicima.²²

Upiti za informacije o naseljavanju, molbe zainteresiranih za kolonizaciju iz Njemačkog rajha (osobito iz „Rheinpreußen“) i slično stizali su na adresu Zemaljske vlade, što je bilo neobično, budući da je u Sarajevu postojao njemački konzulat. Zajedničko ministarstvo finansija nije imalo ništa protiv toga da se molbe zainteresiranih stranaka upućuju izravno na Sarajevo (a ne na Beč), imajući upravo u vidu činjenicu da se tamo nalazi Njemački konzulat, koji bi mogao igrati ulogu posrednika između Zemaljske vlade i Nijemaca zainteresiranih za doseljavanje.²³ Njemački konzul Frommelt je bio jako zainteresiran za pitanje kolonizacije i u više navrata je slao dopise Zemaljskoj vladi kako bi saznao da li bi njemački doseljenici u Bosni i Hercegovini mogli uživati i neke povlastice.

Pravni aspekti kolonizacije

Neriješeno agrarno pitanje, kao i nejasan pravni položaj okupiranog područja kočili su Zemaljsku vladu i Zajedničko ministarstvo finansija da pristupe planskom koloniziranju Bosne i Hercegovine. To je dalje značilo da se ne može donijeti ni skup pravila i zakonskih propisa koji bi regulirali pitanje doseljavanja stranih kolonista u Bosnu, iako je broj molbi rastao. Postojao je

²¹ ABiH, ZMF, 1880, br. 5429, (Zajednički ministar finansija Szlavyyvojvodi Wilhelmu Württembergu, 11. august 1880.); ABiH, ZMF, 1881, Br. 3172, (Zajednički ministar finansija Szlavyyvojvodi u Sarajevu, 6. maj 1881.); ABiH, ZMF, Br. 769, (Zajedničko ministarstvo finansija Zemaljskoj vladi, 30. januar 1891).

²² ABiH, ZVS, 1882, br. 809/I, (Prijepis cirkulara Zemaljske vlade za BiH od 23. septembra 1882. godine koji se odnosi na nastanjivanje stranih iseljenika u ove provincije)

²³ ABiH, ZMF, 1881, br. 3433/I, (Zajednički ministar finansija Szlavyyvojvodi u Sarajevu, 13. maj 1881).

Nacrt odredaba o kolonizaciji,²⁴ ali je zajednički ministar finansija Szlavy ci-
jenio da se donošenje formalnog zakona o kolonizaciji, te 1880. godine, činilo
ne samo nepotrebnim nego i nepoželjnim, jer bi vlada tako sama sebi svezala
ruke prije nego se riješi čitav niz pitanja na koja treba dati odgovor prije za-
kanskog normiranja cijele stvari.²⁵ Osim toga, trebalo je jasno razlučiti privat-
nu kolonizaciju od one koja bi se provodila na erarnoj zemlji. Zemaljska vlada
je bila jako rezervirana prema upotrebi privatnih kompleksa zemlje u svrhu
kolonizacije, budući da je ova zemlja bila skuplja i opterećena agrarnim od-
nosima.²⁶ Vlada se, također, prvenstveno iz političkih razloga, ograđivala od
privatnih kolonija. Jedino u čemu je privatnim naseljenicima izlazila u susret
bilo je izdavanje informacija o prodaji privatne zemlje u Bosni i Hercegovini.²⁷
Svakako je potrebno naglasiti da austrougarska kolonizaciona politika, koja
je poprimila obrise u prvim godinama nakon okupacije Bosne i Hercegovine,
nije bila mrtvo slovo na papiru, te je bila ovisno o društvenim i historijskim
okolnostima podložna promjenama.

Motivi koji stoje iza kolonizacije

U historiografiji su primjetna dva stava prema ciljevima kolonizacije
stranih, u prvom redu njemačkih kolonista u Bosni i Hercegovini u doba au-
strougarske uprave. Dio autora drži da su motivi kolonizacije bili isključivo
političkog karaktera te da su njemački kolonisti iskorišteni kao podoban ele-
ment austrougarske vlasti za naseljavanje krajeva gdje je bilo većinsko srpsko-

²⁴ Izradio ga je Württemberg ponukan upitima njemačkog konzula Frommelta o
pogodnostima koje bi mogli uživati budući kolonisti. ABiH, ZMF, 1880, br. 3803.

²⁵ Württemberg je u nekoliko navrata uvjeravao ministra Szlavyja da ove Odredbe
mogu poslužiti kao osnovica za pregovore s kolonistima, te da se iste uopće ne
moraju publicirati u službenom listu. On je uporno zahtijevao da se Ministarstvo
izjasni glede ovih odredbi, kako bi Zemaljska vlada mogla početi voditi pregovore
s kolonistima. ABiH, ZMF, 1879, br. 22 925 (Zemaljska vlada-Zajedničkom
ministarstvu finansija, 2. novembar 1879); ABiH, ZMF, 1880, br. 1020 präs
(Zemaljska vlada - Zajedničko ministarstvo finansija, 8. april 1880)

²⁶ ABiH, ZMF, 1879, br. 2834 (Zemaljska vlada - Zajedničko ministarstvo finansija,
12. juni 1879).

²⁷ Inhaltsverzeichnis für Stefanovski's Handlexicon für den bosnisch-
hercegovinischen Verwaltungsdienst, 138.

pravoslavno stanovništvo, koje je za austrougarsku vlast predstavljalo faktor
nestabilnosti u Bosni, te se utjecaj istog pokušao anulirati i razbiti dovođe-
njem njemačkog stanovništva.²⁸

Nasuprot ovom stavu stoji mišljenje da su motivi kolonizacije bili isključivo
ekonomskog karaktera, da je izabrano naseljavanje upravo sjevernog dijela
Bosne, odnosno Banje Luke, Bosanske Gradiške, Bijeljine, Prnjavora, jer je ovo
područje bilo interesantno zbog velike količine poljoprivredno neiskorištene
zemlje. Zemaljska vlada je u kolonizaciji mogla vidjeti samo dobro za razvoj
bosanskohercegovačke ekonomije.²⁹ Promatranje kolonizacije kroz prizmu
ekonomskih motiva našlo je svoje utemeljenje i u službenim glasilima austro-
ugarske vlasti. U Izvještaju o upravi Bosnom i Hercegovinom iz 1906. godine
navodi se da je cilj eksterne kolonizacije bio taj da se zemljište koje nije da-
valo prihoda pretvori u ziratno, te da se domaći seljaci nauče (od stranih kol-
onista, op.a.) obrađivati zemlju na napredniji način.³⁰ U korištenoj građi smo

²⁸ Šćepan Grdić u svom govoru u Saboru ističe da su kolonisti naseljavani obično u
sjevernom dijelu Bosne, gdje su Srbi bili u većini: u Banjalučkom okrugu je bilo,
prema njegovim podacima, 58% Srba (Banjalučki kotar 71% Srba i tri kolonije,
Gradiški kotar 72% Srba i četiri naseobine kolonista, kotar Bosanski Novi 79% Srba
i jedna kolonija, Prnjavorski kotar 60% Srba i 22 kolonije, Bijeljinski kotar 82% Srba
i jedna kolonija, u Zvorničkom kotaru 55% Srba i dvije kolonije). Osim nabrojjenih,
postojale su još kolonije u Tešnju i Derventi, ali tamo Srbi nisu bili većinsko
stanovništvo. XV sjednica Sabora od 29. novembra 1912. godine, *Stenografski
izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog Sabora* godine 1912/1913. i prilozi,
III zasjedanje, Sarajevo 1913, 341. Usp. Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i
Hercegovini (1882-1903)*, Sarajevo 1987, 511-512.

²⁹ "Preferiranje stranih doseljenika, na uštrb domaćih, pa čak i seljaka iz
južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske, nije stoga bilo diktirano toliko političkim
koliko privrednim razlozima." F. Hauptman, "Reguliranje zemljišnog posjeda", 160.

³⁰ *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine iz 1906. godine*, Zagreb 1906, 308. Grdić
smatra da su zemlju mogli kultivirati i domaći seljaci, a ako ih se već trebalo naučiti
efikasnijoj i naprednijoj obradi zemlje, on postavlja pitanje zašto nisu dovedene
samo 2-3 porodice u neki kraj da posluže kao primjer. XV sjednica Sabora od 29.
novembra 1912. godine, *Stenografski izvještaji o sjednicama bosanskohercegovačkog
Sabora* godine 1912/1913. i prilozi, III zasjedanje, Sarajevo 1913, 341. Kraljačić
također smatra da Izvještaj ne predstavlja stvarnu sliku stvari, jer su se u Bosnu
znali naseljavati i poljoprivredno neaktivni seljaci (što se odnosi na Rutene, ali
nikako i na Nijemce, op.a.), a i formirana naselja bila su zatvorenog tipa tako da

se uglavnom susretali sa stavom da je kolonizacija poželjna praksa u smislu ekonomskog razvoja Bosne i Hercegovine. Zemaljska vlada je često isticala Windthorst i Rudolfstal kao napredne kolonije koje su mogle poslužiti kao primjer domaćem stanovništvu. Politički motivi se, uglavnom, ne spominju. Ovdje treba imati u vidu da se radilo o kolonijama privatnog tipa, koje se nisu uklapale u sliku erarne kolonijalne politike. No, kada ih se trebalo istaći kao pozitivan primjer, tome se pribjegavalo.

Prvi kolonisti

Prvi koji se odlučio na iseljavanje je bio Franz Brenzinger,³¹ koji je već u novembru 1878. bio na putu za München, potom se prebacio u Trst, na Klek, da bi konačno doputovao do Maria Stern samostana u Delibašinom Selu kraj Banje Luke. Izgleda da mu je prvo putovanje poslužilo tek da upozna zemlju o kojoj se toliko pisalo te izvidi situaciju na terenu. Sredinom sljedeće godine se ponovo uputio u Bosnu, ali ovaj put s više svojih istomišljenika.³² Skupina koja je došla s Brenzingerom u Bosnu 1879. smjestila se u Busovači, dok je Brenzinger produžio do spomenutog samostana gdje se zadržao do oktobra. Njegov drugi boravak u Bosni je polučio izvrsne rezultate jer je uspio kupiti posjed za

je utjecaj stranaca na domaće seljake izostajao. T. Kraljačić, *Kalajev režim*, 512. Njegova druga tvrdnja može se odnositi samo na dio kolonija, dok je bilo dosta kolonija gdje su Nijemci bili u kontaktu sa domaćim življem.

³¹ Bio je rodom iz St. Leona kod Heidelberga, a u Bosni se htio baviti uzgojem duhana. Hans Maier, *Die deutschen Siedlungen in Bosnien*, Stuttgart, 1924, 11. Početkom 1879. godine se izvjesni Christian Knopf, također iz St. Leona, obratio austrougarskom poslanstvu u Stuttgartu tražeći informacije o mogućnosti besplatnog transporta do Bosne, kao i mogućnosti zakupa ili kupovine privatne zemlje. Prenapučenost kraja iz kojeg dolazi se navodila kao motiv za iseljavanje. Spominjao je i svoje zemljake koji su već došli u Bosnu da provjere situaciju. ABiH, ZMF, 1879, br. 367.

³² Vjerovatno je Brenzinger bio zadovoljan onim što je vidio u Bosni, te se po povratku u svoju zemlju priključio agitaciji koja je pozivala na iseljavanje iz Njemačke. U Njemačkoj je katolicima bilo otežano kroz „Kulturkampf“, ali i loše godine 1876-1878. godine. Carl Bethke, „Deutsche ‚Kolonisten‘ in Bosnien (1878-1918). Vorstellungswelten, Ideologie und soziale Praxis in Quellen der evangelischen Kirche“, u: *Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918*, Filozofski fakultet, Sarajevo, 2011, 238.

zadrugu „Brenzinger-Freifeis-Spehn“ u Klačnicima od Salihbega Ibrahimbegovića. Kupovina je izvršena posredstvom Franza Pfannera, a cijena imanja je iznosila 500 dukata u zlatu.³³ Nakon ove tri obitelji, u Bosnu je preko Gradiške došlo još 20 obitelji 15. oktobra 1879. godine iz sjeverne Njemačke, i oni su od Arifa Šibića³⁴ kupili zemlju u vrijednosti 5528 forinti. Kupovali su zemljišne parcele koje su u prosjeku imale površinu 10 ½ jutara, bile su različitog kvaliteta, o čemu nam svjedoče različite cijene parcela (od 230 do 400 forinti). Sve kupljene parcele bile su smještene u općini Berbir (Bosanska Gradiška), u mjestu Brezik.³⁵ U novembru iste godine stigla je još jedna obitelj.³⁶ Početkom 1880. godine stige su još četiri obitelji. Dvije koje su došle u januaru su također kupile zemlju od Arifa Šibića. Obitelj koja je došla u februaru kupila je zemlju od Salihbega Ibrahimbegovića iz Banje Luke. Doseljenici koji su se pojavili početkom 1880. zemlju su kupili u mjestu Rovine, a treća, koja je došla u maju, kupila je zemlju u Lamnicama od Joze Smašlagića.³⁷ Zemlja pokupovana do tog trenutka nije bila od koristi.³⁸

Tako je nedaleko od Bosanske Gradiške nastala prva privatna kolonija njemačkih doseljenika rimokatoličke vjeroispovijesti koja je, prema odluci tadašnjih općinskih vlasti od 24. oktobra 1879. godine, dobila naziv Windt-

³³ J. Heimfelsen, *Die deutschen Kolonien in Bosnien*, 58-59. Zaplata navodi podatak da je zemlja koštala 3500 forinti, što je vjerovatno preuzeo od Maiera. Na ovom komadu zemlje se naselilo 20 porodica iz Essena koji su bili podrijetlom iz seljačkih porodica, ali su u Essenu bili zaposleni u fabrikama. Dolazak u Bosnu im je pružio mogućnost da se vrate obradi zemlje. H. Maier, *Die deutschen Siedlungen in Bosnien*, 11.

³⁴ Zapravo je prvobitni plan bio da se kupi zemlja od bega Džinića, ali se ovaj predomislio u posljednji čas te je tražio više dukata od ugovorenog. R. Zaplata, „Postanak njemačkih naseobina kod Banje Luke“, 921.

³⁵ ABiH, ZVS, 1881, kutija 10, š. 7/6, br. 7755 (Okružna oblast u Banja Luci Zemaljskoj vladi u Sarajevu, 26. novembra 1880. godine; spisak kolonista naseljenih u kotaru Berbir kao prilog).

³⁶ Iako Zaplata navodi da su stige 3 porodice u novembru, izvori ne govore u prilog njegovoj tvrdnji.

³⁷ ABiH, ZVS, 1881, br. 7755 (spisak kolonista).

³⁸ Govor Mirka Gjurkovečkog na LXXVI saborskoj sjednici od 20. marta 1911. godine. *Stenografski izvještaji o sjednicama i prilogima bosanskohercegovačkog Sabora* godine 1910/11, I zasjedanje, svezak III, Sarajevo, 1911, 1528.

horst.³⁹ Kolonija se sastojala iz tri dijela: prvo je nastao Donji Windthorst (uglavnom doseljenici iz Essena), a potom Srednji i Gornji Windthorst, gdje su se smjestile obitelji iz različitih njemačkih provincija, Ugarske i Holandije.⁴⁰ Uskoro je u blizini ove kolonije nastala i druga kolonija, također privatnog tipa, koju su osnovali doseljenici iz Šlezije, Hanovera i Oldenburga 1880. godine. Ona se prvobitno zvala Maglaj na Vrbasu, da bi 1888. godine promijenila naziv u Rudolfstal (Rudolfovo dol).⁴¹

Iako su se kolonije Windthorst i Rudolfstal vremenom razvile u napredne kolonije, njihov početak nije bio jednostavan. Već u februaru 1880. godine Zemaljska vlada je izvijestila Zajedničko ministarstvo finansija da su se njemački doseljenici iz Essena, J. Reuter i J. Mag, zajedno s ostalim doseljenicima, obratili Vladi s molbom da im se dodijeli novčana potpora u iznosu od 1110 fl. kako bi kupili potrebnu stoku i sjeme. Istraga Zemaljske vlade je pokazala da se radilo o doseljenicima (u to vrijeme se doselila 21 porodica; 85 ljudi) koji su se našli u nezavidnom položaju, dijelom zbog velikih izdataka, dijelom zbog kasno poduzetog putovanja, te dijelom zbog zime koja je rano nastupila. Zemaljska vlada je bila stava da je nedopustivo davati erarne potpore privatnim doseljenicima. Međutim, bila je svjesna činjenice da se radilo o prvim doseljenicima i prvoj koloniji, te bi njeno propadanje moglo negativno utjecati na dalju kolonizaciju.⁴²

³⁹ F. Hoffmann, *Das Schicksal der Bosniendeutschen*, 49. Kolonija je dobila ime po Ludwigu Windthorstu, koji je bio narodni poslanik u Hanoverskom parlamentu, ministar pravosuđa u Hanoverskoj vladi, te potom vođa centra u Njemačkom parlamentu. Nikola Jarak, *Poljoprivredna politika Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini i zemljoradničko zadrugarstvo*, Građa, knj. 1, Odjeljenje privredno-tehničkih nauka, knj.1, Sarajevo, 1956, 42. Navodno je prijedlog da se kolonija nazove po Windthorstu dao jedan od prvih naseljenika, Michael te Best. F. Lamers, *65 Jahre Kolonie in Bosnien*, 25.

⁴⁰ J. Heimfelsen, *Die Deutschen Kolonien in Bosnien*, 59.

⁴¹ Do promjene naziva kolonije došlo je nakon posjete princa Rudolfa 1888. godine. F. Hoffmann, *Das Schicksal der Bosniendeutschen*, 50.

⁴² ABiH, ZMF, 1880, br. 938 (Zemaljska vlada-Zajedničko ministarstvo finansija, 3. februar 1880.) Zemaljska vlada je čak predlagala da se ovim kolonistima besplatno dodijeli i drvo iz državnih šuma. Navodno im je kotarski predstojnik podijelio besplatno oružje i municiju, jer je lov bio slobodan. H. Maier, *Die deutschen Siedlungen in Bosnien*, 13.

Već sredinom iste godine kolonisti su podnijeli novi zahtjev za novčanom potporom, ovaj put direktno kod Zajedničkog ministarstva finansija. Kolonisti su tražili zajam u iznosu od 100 fl. po porodici, koji bi mogli vratiti u narednih pet do deset godina. Zajedničko ministarstvo finansija je ovu molbu poslalo Zemaljskoj vladi na službenu obradu.⁴³

Otprilike u isto vrijeme 27 doseljenika iz ove kolonije je tražilo otpis desetine, budući da su imali dosta troškova oko preseljenja. Osim toga, izostala im je i žetva u protekloj godini, a zemlja nije bila duže obrađivana, te je iziskivala poseban trud kako bi se kultivirala. Finansijska zemaljska direkcija je od kotarske oblasti B. Gradiška tražila da se desetina za tu godinu ima u vidu, ali da se još ne ubire, dok ne dođu instrukcije iz Beča.⁴⁴ Problem je predstavljala okolnost da privatno zemljište nije moglo biti oslobođeno desetine, budući da je ona i prije ubirana sa istog. Prema Instrukciji o kolonizaciji br. 3808, nije se također moglo provesti ovo oslobođenje. Zapravo je postojao splet finansijskih i političkih okolnosti koje nisu išle u prilog oslobađanju kolonista iz Windthorsta od desetine. Zajedničko ministarstvo finansija je ipak pronašlo izlaz iz ove situacije, koji je, uz to, bio u interesu kolonista: desetina im se mogla oprostiti za tu godinu u skladu sa naredbom br. 4524 o očuvanju poreske snage stanovništva.⁴⁵

Pred kraj godine kolonisti su se ponovo obratili za pomoć Zemaljskoj vladi za dodjelu sjemena od desetinskog žita pohranjenog u Banjoj Luci. Zemaljska vlada je telegramskim putem tražila upute od Zajedničkog ministarstva finansija. Ovo ministarstvo nije htjelo ponuditi rješenje nove molbe prije nego Zemaljska vlada ne pošalje izvještaj o tome kako su riješene tri ranije molbe kolonista iz Windthorsta, te dok im se ne saopće rezultati žetve.⁴⁶ Iako je izvještaj Zemaljske vlade o ovim pitanjima izostao, iz kasnijih dopisa koji su stigli Zajedničkom ministarstvu finansija vidi se da se kolonistima izašlo u

⁴³ ABiH, ZMF, 1880, br. 5513 (Zajedničko ministarstvo finansija - Zemaljska vlada, 12. august 1880)

⁴⁴ ABiH, ZMF, 1880, br. 5612 (Finansijska zemaljska direkcija - Zajedničko ministarstvo finansija, 9. august 1880).

⁴⁵ Isto. Dopis Zajedničkog ministarstva finansija je upućen 18. augusta 1880.

⁴⁶ ABiH, ZMF, 1880, br. 8185 (Zajedničko ministarstvo finansija - Zemaljska vlada, 5. decembar 1880).

susret u pogledu dodjele jednokratnih novčanih sredstava od 1100 guldena,⁴⁷ te da im je bilo odobreno kreditiranje desetine za 1880. godinu. Ispostavilo se da kolonisti nisu mogli otplatiti iznos desetine za 1880. godinu od 230 fl. 28 kr., pa im je isti i otpisan. Također, i desetina za 1881. godinu bila im je kreditirana,⁴⁸ ali su kolonisti tražili da im se otpiše i ovaj dug u iznosu od 576 fl. 17 kr, a kotarska i okružna oblast čak su zagovarale ideju da im se otpiše desetina i za 1882. godinu, ili da se bar kreditira, budući da su kolonisti imali problema povezanih sa elementarnim nepogodama. Zemaljska vlada je bila spremna otpisati desetinski dug za 1881, ali nije željela izaći u susret kolonistima i obećati im otpisivanje desetine za 1882. godinu, pogotovo zbog toga što se očekivala dobra žetva.⁴⁹

Kolonija Rudolfstal je prošla sličan put kao i Windthorst. Ova kolonija je također imala problema sa elementarnim nepogodama, stanovništvo je ostalo bez sredstava nakon kupovine zemlje, žetva iz 1880. bila je ocijenjena kao osrednja, a ona iz 1881. godine kao jako loša. Tako se ova kolonija početkom 1882. godine našla u situaciji da također mora tražiti otpis desetine, što im je bilo i odobreno.⁵⁰ Osim toga, stanovnici ove kolonije od oktobra 1881. godine vodili su pregovore sa Zemaljskom vladom o mogućnosti dodjeljivanja jednog zajma u iznosu od 4000 fl. iz zemaljskih sredstava ovoj koloniji. Sredstva su namjeravali utrošiti za dovršavanje gradnje stambenih i pratećih objekata, gradnju škole i male crkve.⁵¹ Molba je ponovljena u decembru iste godine uz svesrdno zalaganje Okružne oblasti Banja Luka da se ovim kolonistima iza-

đe u susret budući da su se nalazili u nezavidnom položaju. Tom prilikom su dostavili i spisak od 19 porodica, sa 86 članova, u kojem je navedeno njihovo imovinsko stanje. Međutim, kako odgovor nije pristizao, Okružna oblast je poslala u februaru 1882. godine molbu drugačijeg sadržaja. Kolonisti su ovaj put tražili dodjelu skromnih sredstava: 5 fl. po osobi (ukupna suma 430: fl).⁵² Ispostavilo se da u pogledu zajma od 4000 fl, Zemaljska vlada nije mogla izaći u susret kolonistima pravdajući to činjenicom da u zemlji ne postoji fond koji bi bio namijenjen za takve poslove, te s obzirom na okolnost da su ovi kolonisti bili vlasnici zemlje, Vlada ih je uputila da zajam pokušaju potražiti kod nekog od novčanih zavoda u Monarhiji. Istovremeno im je odobrila sumu od 430 fl, koja im je isplaćena iz fonda za kazne.⁵³ Nakon što su kolonisti poslušali savjet Zemaljske vlade i tražili odgovarajući zavod u Monarhiji, aktiviralo se i Zajedničko ministarstvo finansija, koje je poslalo dopis na tri zavoda opisujući situaciju kolonista i moleći zajam za koloniju Maglaj na Vrbasu (Rudolfstal).⁵⁴ Ispostavilo se da zavodi u Monarhiji jesu spremni davati hipotekarne zajmove samo na nekretnine koje su bile zavedene u gruntovnicama u Monarhiji. Međutim, Ungar. Allgemeine Credit-Bank izrazila je spremnost da povede pregovore o ovom pitanju.⁵⁵ Ne znamo kako su ti pregovori okončani. Ovdje je važno istaći probleme sa kojima su se ovi kolonisti susretali ne samo zbog toga što su započinjali život u stranoj zemlji nego što su usljed činjenice da su se naselili na privatnoj osnovi bili prepušteni sami sebi, uz povremenu simboličnu pomoć zvanične uprave.

Od kolonije do općine

Uprkos ekonomskim problemima, stanovnici Windthorsta su nastojali ovu koloniju izdići na nivo političke općine. Već u novembru 1880. godine doseljenici su se obratili kotarskim vlastima u vezi s pitanjem osnivanja vla-

⁴⁷ ABiH, ZMF, 1881, br. 1767 (Prepiska Zemaljske vlade i Zajedničko ministarstvo finansija o tome gdje u budžetu treba stajati ovaj iznos, 19. mart 1881).

⁴⁸ ABiH, ZMF, 1881, br. 7247 (Zajedničko ministarstvo finansija - Zemaljska vlada, 4. oktobar 1881).

⁴⁹ ABiH, ZMF, 1882, br. 8266 (Zajedničko ministarstvo finansija - Zemaljska vlada, 27. novembar 1882.). Uprkos ovom stavu, kolonisti su ponovili svoju molbu u pogledu poreskih olakšica i početkom naredne godine. Vidi: ABiH, ZMF, 1883, Br. 938 (Zajedničko ministarstvo finansija-Zemaljska vlada, 24. februar 1883).

⁵⁰ ABiH, ZMF, 1882, br. 1223 (Zajedničko ministarstvo finansija - Finansijska zemaljska direkcija, 26. februar 1882).

⁵¹ ABiH, ZMF, 1882, br. 2657 (Ovaj predmet sadrži više drugih dokumenata. Molba kolonista upućena Zemaljskoj vladi 23. oktobra 1881. godine je umetnuta u dokument br. 6044).

⁵² Isto.

⁵³ ABiH, ZMF, 1882, br. 4886 (Umetnut u predmet br. 2657).

⁵⁴ ABiH, ZMF, 1882, br. 8427 (Umetnut u predmet br. 2657). U pitanju su bili slijedeći zavodi: 1. Boden-Credit-Anstalt, 2. Hypothekar-Kredits-Abtheilung der Oesterreichisch-ungarische Bank i 3. Ungar. Allgemeine Credit-Bank.

⁵⁵ ABiH, ZMF, 1882, br. 8427 (Umetnut u predmet br. 2657).

stite općine. Kako je nalagala praksa austrougarske uprave, ova molba se prvo razmatrala na razini kotarske vlasti koja je trebala dati svoje mišljenje i potom molbu proslijediti Okružnoj oblasti u Banjoj Luci. Kotarska vlast je dala potvrđan, ali ne konačan odgovor koji je išao u korist doseljenika, pri čemu su u obzir bile uzete dvije činjenice: smatralo se da je formiranje općine Windthorst interes ne samo njemačkih kolonista nego i službi u Bosni. Osim toga, u koloniju je na proljeće trebalo pristići još 50 obitelji (dakle, ukupno bi bile 74 obitelji u koloniji), tako da bi im se moglo odobriti izdavanje općinskog statuta i osnivanje političke općine u skladu sa zakonskim uvjetima.⁵⁶ Okružna oblast u Banjoj Luci je smatrala da je pozitivna ocjena kotarske oblasti u vezi s tim pitanjem preuranjena i pristupala je s više opreza rješavanju molbe kolonista iz Windthorsta, jer je smatrala da je trenutni broj članova spomenute kolonije previše mali za osnivanje političke općine,⁵⁷ budući da istoj pripadaju određena prava i dužnosti,⁵⁸ a bili su izmiješani i s domaćim stanovništvom. Sugerirano je da se sačeka doseljavanje novih kolonista, da se sagleda hoće li kolonisti osnovati kompaktna naselja i imati sposobnost izgradnje jedinstvene političke općine. Do tog trenutka je mogao biti privremeno izabran mje-

⁵⁶ ABiH, ZVS, 1881, kutija 10, š. 7/6, br. 2433, (Kotarska oblast Berbir Okružnoj oblasti u Banjoj Luci, 23. novembra 1880).

⁵⁷ Spomenute kolonije, skupa sa trećom privatnom kolonijom Franz-Josefsfeld, dostigle su površinu od 4060 hektara. Tu je bilo naseljeno 520 porodica, odnosno 2800 lica. *Izveštaj o upravi Bosne i Hercegovine 1906. godine*, 308. Popisi stanovništva, nažalost, ne mogu biti od velike koristi želi li se pratiti broj doseljenika u prve dvije kolonije, dijelom zbog toga što popisi stanovništva nisu bili metodološki usaglašeni, a dijelom što su doseljenici živjeli izmiješano sa domaćim stanovništvom. To vrijedi uglavnom za prva dva popisa, dok je s onim iz 1895. godine nešto drugačije. Prema ovom popisu, stanje je bilo sljedeće: Rudolfstal 428 (27 istočnopravoslavnih, 369 rimokatolika i 32 evangelika, od kojih je 31 augsburške, a 1 helvetske konfesije), Mittel Windthorst 500 (1 musliman, 12 istočnopravoslavnih, 435 rimokatolika i 52 evangelika), Ober Windthorst 517 (5 istočnopravoslavnih, 468 rimokatolika i 41 evangelik) i Unter Windthorst 177 (2 istočnopravoslavna, 174 rimokatolika i 1 evangelik). *Hauptresultate der Volkszählung in Bosnien und der Hercegovina vom 22. april 1895*, Sarajevo 1896.

⁵⁸ Jedna od dužnosti je i samofinansiranje, što je, prema mišljenju Okružne oblasti u Banjoj Luci, u danom trenutku za Windthorst bilo nezamislivo.

sni starješina koji bi posredovao u službenim poslovima kod kotarske vlasti.⁵⁹ Kao još jedna mogućnost navodilo se osnivanje vjerske općine doseljenika.⁶⁰ Konačnu riječ je dalo Zajedničko ministarstvo finansija koje je utvrdilo da ne vidi prepreku za osnivanje posebne općine kolonista, a što je u potpunosti u skladu s važećim Vilajetskim zakonom o organizaciji provincija od 23. rebiu- -l-evvela 1284. (1868) godine. Priloženi općinski statut, za koji je Zemaljska vlada imala primjedbu da nije najjasniji, trebalo je doraditi.⁶¹ O priloženom statutu se dosta raspravljalo,⁶² ali ne raspolažemo podatkom kada je isti i odobren. Prema ovom statutu, općina bira tri općinska vijećnika, između kojih je biran gradonačelnik (čl. 1).⁶³ Općinski gradonačelnik je mogao biti svaki pojedinac koji je imao kuću u Windthorstu i najmanje pet pruskih⁶⁴ jutara zemlje (čl. 3), a njegova dužnost je bila predstavljati općinu u sudskim i izvan-sudskim poslovima, primati i izvršavati važeće sudske isporuke, zaključivati ugovore, voditi žalbe i slično (čl. 9). Osim toga, on saziva sve članove općine, ima pravo izdavati pojedincima ili cijeloj općini religijske propise i opomene koje se tiču moralnosti, te u slučaju da netko iste prekrši, propisati određenu novčanu kaznu (čl. 11, 16 i 18). Gradonačelnik i općinski vijećnici imenuju blagajnika općine (čl. 4), dok je dužnost ostalih članova općine bila da jedanput ili dva puta godišnje (ovisno o tome posjeduju li konje ili ne) obavlja za

⁵⁹ ABiH, ZVS, 1880, br. 7755, (Okružna oblast u Banjoj Luci Zemaljskoj vladi u Sarajevu, 26. novembar 1880. godine)

⁶⁰ Isto.

⁶¹ ABiH, ZMF, 1881, br. 8909/I, (Zajedničko ministarstvo finansija Zemaljskoj vladi u Sarajevu, 1. januar 1881. godine)

⁶² Okružna oblast u Banjoj Luci je ocijenila da je usvajanje statuta prejudicirano. ABiH, ZVS, 1881, (Okružna oblast u Banjoj Luci Zemaljskoj vladi u Sarajevu, 31. juli 1881. godine). Nažalost, nemamo dokument kojim možemo utvrditi tačan datum usvajanja statuta općine Windthorst.

⁶³ Onaj ko je ispravljao ovaj, jedini sačuvani, primjerak statuta umjesto tri sugerirao je izbor pet općinskih vijećnika.

⁶⁴ Termin je preuzet iz izvora, gdje nije preciziran. Općenito, jutro ili ral je mjerna jedinica za površinu zemljišta i iznosi 1600 kvadratnih hvati ili 5754,64 metara kvadratnih. Jutro je u raznim krajevima iznosilo različito: npr. mađarsko (1200) hvati. Standardizirano je 1785. godine pod imenom bečko (donjoaustrijsko, katastarsko). *Opća i nacionalna enciklopedija u 20 knjiga*, tom 10, PRO LEKSIS, Zagreb 2006, 66.

općinu određene poslove (čl. 21).⁶⁵ Zapravo se smatralo da će se pitanje osnivanja političke općine Windthorst riješiti čim se donese zakon o općinama, jer je na snazi još uvijek bio onaj iz osmanskog perioda.

Kolonija Windthorst, suočena u početku sa velikim problemima, ipak je uspjela opravdati povjerenje vlasti u Bosni kako po pitanju njezine političke organizacije tako i po pitanju njezina ekonomskog razvoja.⁶⁶ Samo desetak godina nakon osnivanja kolonije javila se ideja o osnivanju jednog poljoprivrednog udruženja u Windthorstu („Landwirtschaftliche Verein in Windthorst“).⁶⁷ Rad i statut udruženja odobrio je Kallay 1893. godine.⁶⁸

U Gornjem i Srednjem Windthorstu izgrađena su i dva parna mlina. Vlasnici prvog su bili Loth i Bley, dok su 1895. godine Đorđe Đurić i Theodor Baus iz Elzasa kupili drugi mlin i planirali njegovo proširenje. Iako su se vlasnici prvog mlina plašili konkurencije, Zemaljska vlada je, prema predočenim izvještajima (u kojima stoji da se područje mušterija mlina iz Gornjeg Windthorsta prostire prema jugu, a područje drugog mlina prema sjeveru sve do Gradiške), ocijenila da oba mlina mogu funkcionirati bez opasnosti da će jedan od njih biti finansijski ugrožen zbog postojanja drugog.⁶⁹

Osim Windthorsta svoje ciglane, ali i pilane imale su i kolonije Rudolfstal i Franz-Josefsfeld (ovdje su postojale dvije privatne kompanije - Leitenberger i Winterkorn s velikim gaterima).⁷⁰ U Rudolfstalu su postojala tri velika velepo-

⁶⁵ Statut nije numeriran. Nalazi se pod šifrom 7-6/4 u fondu ZVS/1881.

⁶⁶ Iako je Zemaljska vlada u početku pomagala ove kolonije, ipak je često isticala njihov uspjeh u konsolidaciji i daljem razvoju. F. Haptman, Reguliranje zemljišnog posjeda, 160. Usp. *Die wirtschaftlichen Verhältnisse von Bosnien*, Sarajevo 1882, 3. Valjanost kolonista su, u nešto kasnijem periodu, isticali mnogi putopisci i novinari. Vidi: Milena Preindlsberger-Mrazović, *Bosnisches Skizzenbuch. Landschafts- und Kultur Bilder aus Bosnien und der Hercegovina*, E. Pierson's Verlag, Dresden-Leipzig, 1900, 175-176. Heinrich Renner, *Herceg-Bosnom uzduž i poprijeko*, Mitrovica, 1900, 496-502.

⁶⁷ ABiH, ZVS, 1892, k-246, šifra 28-16. Statut nije numeriran.

⁶⁸ ABiH, ZMF, 1893, br. 3370 (Zajedničko ministarstvo finansija Zemaljskoj vladi u Sarajevu, 25. mart 1893.)

⁶⁹ ABiH, ZVS, 1895, br. 62612 (Zemaljska vlada za BiH Visokom k.k. zajedničkom ministarstvu u Beču, 13. juni 1895.)

⁷⁰ F. Hoffmann, *Das Schicksal der Bosniendeutschen*, 23, 56. Usp. Josef Müller, *Syrmien-Slawonien-Bosnien, Verlorene Heimat deutscher Bauern*, München, 1961.

sjednika.⁷¹ Kolonija je bila poznata po mliječnim proizvodima koje su slali u Banju Luku. Imali su planove proširiti izvoz ovih proizvoda i u Jajce, Travnik i Sarajevo.⁷² Filijala Samostana Maria Stern otkupljivala je od ove kolonije godišnje 140 vagona pšenice i 2200 litara mlijeka dnevno, a kolonija je bila i član poljoprivrednog udruženja iz Windthorsta.⁷³

Njemački konzulat i kolonisti

Carski njemački konzulat u Sarajevu je pokazivao interes za već naseljene koloniste. Sačuvano je jedno pismo carskog njemačkog konzula u Bosni, Frommelta, u kojem on moli da mu se dostavi popis članova općine Windthorst, prijepis provizornog statuta iste općine, te informacije o broju članova kolonije, njihovo porijeklo i, ukoliko su iz Pruske, iz koje provincije potječu. Želio se informirati i o gradnji crkve i škole u Windthorstu.⁷⁴

S vremenom je komunikacija između Zemaljske vlade i Konzulata postala znatno kvalitetnija i intenzivnija. Naime, Zemaljska vlada je prosljeđivala Konzulatu sve informacije vezane za smrtno slučajev kolonista u Windthorstu i Rudolfstalu. Kada bi se dogodio jedan takav slučaj, Zemaljska vlada bi obavijest o smrti zajedno sa smrtnicom slala Njemačkom konzulatu, uz napomenu da će proslijediti i izvještaj o smrti određenog kolonista.⁷⁵ Nakon što bi spomenuti izvještaj primila od kotarske uprave, Zemaljska vlada se ponovo obraćala Konzulatu prosljeđujući isti.⁷⁶

⁷¹ Renner navodi da su njemački doseljenici u ovim naseobinama bili uglavnom gazde. Navodi i tri veleposjednika: Ebeling, Jansen i izvjesni doseljenik iz Oldenburga, čije ime nije naveo. H. Renner, *Herceg-Bosnom uzduž i poprijeko*, 498.

⁷² Isto, 499.

⁷³ J. Heimfelsen, *Die Deutschen Kolonien in Bosnien*, 56.

⁷⁴ ABiH, ZVS, 1882, br. 6299 (Pismo Dr. Jer. F. Frommelta od 18. februara 1882.)

⁷⁵ Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH (Dalje: NUBBiH), Njemački konzulat Sarajevo 1878-1897 (Dalje: NJKS), Inv. br. 711, br. 165 111 (Zemaljska vlada - Carskom njemačkom konzulatu, 26. decembar 1896)

⁷⁶ NUBBiH, NJKS, Inv. br. 711, br. 2787 (Zemaljska vlada - Carskom njemačkom konzulatu, 12. januar 1897). Za 1897. godinu zabilježili smo 42 smrtna slučaja pripadnika Njemačkog rajha, od čega se njih 25 odnosilo na Windthorst (sva tri dijela), 4 na Rudolfstal, a ostali na veće gradove poput Sarajeva, Banje Luke i sl.

Zemaljska vlada je preko kotarskih ureda Njemačkom konzulatu prosljeđivala i izvode iz knjiga rođenih (krsni listovi) i knjiga vjenčanih (vjenčani listovi).⁷⁷

Kada je u pitanju konzularna jurisdikcija u Bosni, Austro-Ugarska je uspjela isposlovati njezino ukidanje i prebacivanje cjelokupne sudske vlasti na njezina tijela. Tako su se, prema naredbi Zemaljske vlade od 5. februara 1881. godine, i njemački pripadnici podvrgli sudovima u zemlji (Bosni, op. A. K.).⁷⁸

ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHE KOLONISIERUNGSPOLITIK IN BOSNIEN UND HERZEGOWINA UND DIE ERSTEN DEUTSCHEN SIEDLER

Zusammenfassung

Die externe Kolonisierung in Bosnien und Herzegowina nach der österreichisch-ungarischen Okkupation in 1878 ist ein sehr komplexer Untersuchungsgegenstand. Der Gemeinsame Finanzminister und die Landesregierung wurden plötzlich mit einer großen Zahl von Anträgen auf Ansiedlung im okkupierten Gebiet konfrontiert. Die Entscheidung über die Verfahrensweise bei solchen Anträgen war hinsichtlich der wirtschaftlichen und politischen Lage, der ungeklärten Agrarbeziehungen, des Fehlens von Liegenschaftskatastern und anderer ähnlicher Probleme nicht einfach. Die Kolonisierung wurde mit Sympathie aber auch mit Zurückhaltung und Vorsicht betrachtet. Trotz allem kamen die ersten Siedler ins Land und die Landesregierung musste Stellung zu ihrer Ankunft beziehen. Anfangs wollte sich die Regierung von der Ansiedlung auf privaten Kolonien distanzieren. Praktisch bedeutete dies, dass die ersten Kolonisten, die aus eigener Initiative nach Bosnien und Herzegowina kamen und Land erwarben, sich selbst überlassen wurden. Aus diesem Grund hatten die Koloni-

⁷⁷ NUBBiH, NJKS, Inv. br. 711, br. 6427 (Kotarski ured Ključ šalje krsni list Katharine Marie Schwanzer Njemačkom konzulatu, 24. novembar 1897). NUBBiH, NJKS, Inv. br. 711, br. 130 790 (Vjenčani list Mathiasa i Marie Angele Döschen, 19. oktobar 1897.)

⁷⁸ M. Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH*, 38-39.

en, Windthorst und Maglaj am Fluss Vrbas (Rudolfstal), einen schwierigen Beginn. Die Anfangsprobleme wurden schließlich überwunden durch die vorteilhafte Mentalität der Siedler und ihre harte Arbeit, aber auch durch die gelegentliche Hilfe der Landesregierung, die bei aller Zurückhaltung keinen Untergang dieser Kolonien wünschte.